

GEÇİŞLİLİK-GEÇİŞSİZLİK NİTELİKLERİ DEĞİŞKEN OLABİLİR Mİ?

*Kerime ÜSTÜNOVA**

ÖZET

Öncelikli olarak geçişlilik-geçişsizlik niteliklerinin değişken olup olmadığının, geçişli bir eylemin kurduğu cümlede nesnenin yer alma koşullarının sorgulandığı çalışmada, söz konusu özelliklerin yapısal olmadığı, eylemle doğuştan gelen nitelik olduğu, yani geçişlilik ya da geçişsizliğin herhangi bir ekle verilip ya da herhangi bir kullanımla ortadan kaldırılamadığı sonucuna varılmıştır. Çatı kapsamında ele alınması düşünülen geçişlilik-geçişsizlik, yüklem-nesne / eylem-ad, zamir ilişkilerini yönetme, sisteme girmesi / sistem dışında tutulması gereken unsurları (nesne) yönlendirme işlevlerini üstlenir.

Anahtar sözcükler: eylem işletimi, çatı ekleri, geçişlilik, geçişsizlik

MAY BE VARIABLE FEATURES OF TRANSITIVITY- INTRANSITIVITY

ABSTRACT

Firstly, in this working, whether features of transitivity-intransitivity are variable or not, and in a sentence formed a transitive verb is examined taking part conditions of object. Additionally, it is concluded that available features are not structural and that they are innate features with verb, so it is concluded that transitivity or intransitivity is not given with any suffix or that they are not eliminated with any use. Transitivity - Intransitivity, which is thought to tackle in the extent of voice, function to maintain relationships of predicate - object / verb - noun, pronoun and to shape element (object) required entering the system / keeping outside the system.

Key words: verb inflection, voice suffixes, transitivity, intransitivity.

* Prof. Dr., Uludağ Ü. Fen-Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. El-mek: ustunovak@yahoo.com

Bilgi değişkendir. Her bilgi başkaları tarafından kullanılarak kendinden yeni bilgilerin üretilmesini ve bilimsel nitelikli olmak koşuluyla farklı bakış açılarıyla yoğrulmayı bekler. Dil bilgisindeki pek çok konu gibi çatı da çok yönlü olarak oldukça fazla tartışılan, kaynaklarda farklı biçimlerde işlenen konu olmayı sürdürmektedir. Hâlâ çatı eklerinin türetme eki mi işletme eki mi oluşu, sözlüksel konuma mı dilbilgisel konuma mı sahip oluşu kesinleşmemiştir. Eylemin geçişlilik ve geçişsizlik özelliğinin çatı eklerinden kaynaklanıp kaynaklanmadığı, buna bağlı olarak geçişlilik ve geçişsizliğin çatının konusu olup olmadığı, çatının, eylemin mi cümlelerin mi konusu olduğu, hatta ele alınmış biçimi, öğretim yöntemleri vb. pek çok konu netleşmeyi beklemektedir. Bu çalışma, temel olarak yukarıda saydığımız konulardan yalnız birini irdelemeyi hedeflemektedir: Geçişlilik-geçişsizlik nitelikleri, değişken olabilir mi?

Konuyu şu sorulara cevap arayarak ortaya koyalım. 1. Geçişlilik ve geçişsizlik nedir? 2. Geçişlilik ve geçişsizlik, çatı kapsamında mı ele alınmalı? 3. Geçişli eylem, geçişsiz eyleme; geçişsiz eylem de geçişli eyleme dönüştürülebilir mi? 4. Geçişlilikten söz edebilmek için nesnenin yüzey yapıda bulunması, bir başka deyişle somut olarak cümlede yer alması, zorunlu mu? 5. Geçişli eylemler, kurdukları bazı cümlelerde neden nesne almazlar? 6. Kurdukları cümlede {-I}, {-Ø} ekleriyle çekimlenmiş adlar, bir başka deyişle nesne alan eylemler mi sadece geçişli sayılmalıdır?

Sorularımıza cevap aramadan önce mevcut duruma bakışı kısaca özetleyelim: Çatı, çalışmalarda tartışmalı olmakla birlikte, genellikle özne-yüklem arasındaki ilişkiyi düzenleyen bir ulam olarak benimsenir. Muhsine Börekçi, çatı ulamını, eyleyen-eylem ilişkisini düzenleyen, Türkçenin anlatım gücüne önemli ölçüde katkı sağlayan, ifadeyi zenginleştiren bir yapı özelliği olarak görür. (Börekçi 2004: 487-489) Bu tanımdan hareket edersek özne-yüklem ilişkileri çatı kapsamına girmeli diyebiliriz. Ömer Demircan da “Sözel bilgi akışına bağlı olarak, eyleme katılanlardan yapan / etkilenen / yaptırın ile yüklem arasındaki ilişkileri belirleyen biçimlenmeye ya da eklemlemeye çatı denir.” diyerek çatının özne-yüklem-nesne ilişkilerini konu edinmesi gerektiğine dikkat çeker. (Demircan 2003: 11) Dil bilgisinde, çatı eki almamış bütün eylemler, - ister kök / gövde konumunda olsun ister çekimli eylem görünümünde olsun- *etken* sayılırlar. Her eylemin bir öznesi olmalıdır. Eylemin özünde öznesizlik olamaz. Çünkü bir eylemin gerçekleşmesi için ön koşul, yapanın, yani öznenin olmasıdır. Öznenin yüzey yapıda yer almaması, gizlenmesi öznesizlik olarak yorumlanmamalıdır. Ömer Demircan’ın deyişiyle *öznesiz olmakla öznesiz kalmak* birbirinden ayrılmalıdır. (Demircan 2003: 133) Türkçede etken çatıyı gösteren herhangi bir ek yoktur. Edilgenlik, işteşlik, ettirgenlik, dönüşlülük adı verilen çatı nitelikleri de eklerle eyleme yüklenir. Her birinin özne-yüklem ilişkilerini yönlendiren özellikleri vardır. Edilgenlik ekleri, öznenin bilinmez kılınmasını ister ama bu, asla öznesizlik olarak algılanmamalı ve özne yok sayılmamalıdır. Yukarıda sözü edildiği üzere öznesiz eylem yoktur. Sadece özne, edilgen eylemin kurduğu cümlede yüzey yapıda yer alamaz, alıcı tarafından kestirilemez. İşteşlik eki, hareketin karşılıklı / ortak yapılmasını gerektirirken dönüşlülük eki, öznenin aynı zamanda nesnenin görevini üstlenmesini zorunlu kılar. Sıklıkla tartışılan konulardan biri de ettirgenlik ekleridir. Geleneksel dil bilgisinde bu ekler, *geçişlilik ekleri* olarak da tanımlanır; nesne-yüklem ilişkilerinin düzenleyicisi olarak görülür ve bu dil birimlerinin geçişsiz eylemi geçişli kıldığı kabul edilir. Kimine göre de ettirgenlik ekleri, özne-yüklem ilişkilerini düzenler, cümlede yaptırının yanı sıra bir de yapanın olmasını kaçınılmaz kılar. Geçişlilik-geçişsizliğe gelince bunlar, yüklem-nesne ilişkileriyle ilgilidir. Kurdukları cümlelerde {-I}, {-Ø} ekleriyle çekimlenmiş bir ad yani nesne bulunduran eylemler, *geçişli eylem*; bulundurmayanlarsa *geçişsiz eylem* sayılır. Tıpkı etkenlik gibi yapısal bir durum söz

konusu değildir. Diğer yandan geçişlilik-geçişsizlik, özne-yüklem ilişkilerini yönlendirmediği halde tıpkı etkenlik-edilgenlik-ettirgenlik-dönüşlülük ve işteşlik gibi çatı konusu içinde ele alınır.¹

Dilin sistem olarak benimsenişi, çatı kavramının da bu anlayış kapsamında ele alınmasını, Türkçenin yapısal özellikleri doğrultusunda dil bilgisinin diğer konularıyla ilintilendirilerek değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Tamamen biçimsel bir yaklaşımla yapılan bu değerlendirmeler, eylemlerin özne ve nesneyle kurdukları doğal ilişkiyi fark etmememize, işin sözlüksel boyutunu görmezden gelmemize neden olmaktadır. Bu çalışmayı yönlendiren görüşlerimizi şöyle sıralayabiliriz: 1. Her şeyden önce edilgenlik, işteşlik, ettirgenlik, dönüşlülük ekleri türetme eki değildir. Bu ekleri alan eylemler, yeni hareketleri karşılamazlar. *Yaz-yazdır-/ yıka-yıkan-/ kes-kesil-* arasında ayrı bir hareketi göstermek adına bir fark yoktur. Bu nedenle çatı ulamını eylem işletimi altında, çatı eklerini de eylem işletme ekleri arasında değerlendirmek gerektiğini düşünmekteyiz. 2. Çatı, özne-yüklem-nesne arasındaki ilişkiyi konu edinir. 3. Etkenlik yapısal bir özellik değildir. 4. Ettirgenlik, nesneyle ilgili değildir, 5. Ettirgenlik, özne-yüklem arasındaki ilişkiyi yönlendiren eylem niteliklerden biridir. 6. Edilgenlik, işteşlik, dönüşlülük, ettirgenlik, özne-yüklem ilişkilerini gösterir. 7. Edilgenlik, işteşlik, dönüşlülük, ettirgenlik, eklerle sağladığından yapısaldır. 8. Geçişlilik-geçişsizlik, yüklem-nesne arasındaki ilişkileri anlatır. 9. Geçişlilik-geçişsizlik yapısal özellik değildir. 10. Çatı ulamını yüklem özne ve nesneyle olan ilişkileri oluşturduğuna göre nesne, çatı kapsamında ele alınmalıdır. 11. Yüklem, cümlelerin omurgası, bel kemiğidir. Çatı kavramı da cümleyi kurma ve yönetme yetkisi verilen yüklem, cümlede zorunlu olarak bulunması gereken unsurlarla (özne, nesne) ilişkisini anlatır. Cümlede yapanın etkilenenin, yer alma biçimlerini, durumlarını belirler. Yapan özne, etkilenen nesne ad ya da zamir olmak zorundadır. Öyleyse biçim bilgisi çerçevesinden bakarak çatı, cümlede bulunması gereken özne ve nesne durumuna girmiş adların ve zamirlerin niteliklerini yönlendirir diyebiliriz. Hatta *çatı, adların ve zamirlerin cümleye giriş-çıkışlarını yönetir* demek daha açık ve yerinde bir söylem olur. 12. Çatı ulamını a. yapısal durum sergileyenler: *edilgenlik, işteşlik, ettirgenlik, dönüşlülük*; b. yapısal durum sergilemeyenler: *etkenlik, geçişlilik, geçişsizlik* olmak üzere iki grupta ele alıp incelemek mümkündür.

Kısaca özetlediğimiz bu durumu, örneklerle açıklamaya çalışalım.

Etken-geçişli bir eylem, kurduğu cümlede birincil özne ve birincil nesne ister. Başka türlü söylersek {- Ø} {-I / -Ø} ekleriyle çekimlenmiş adlarla birlikte olmak ister.

Kadınlar-Ø köpekler-i dövdü.

Teyzemler-Ø gelin-i gördü.

Biz-Ø okulda arkadaşımıza mektup-Ø yazdık.

{-ş} işteşlik eki kullanarak eylemlerin çatı özelliklerini değiştirelim. Bu durumda bazı öğelerin, özellikle de birincil nesnenin yüzey yapıdan atıldığını, bunun sonucunda cümlelerin anlamlarının yani söz dizimsel boyutunun değiştiğini görürüz.

Kadınlar-Ø dövüştü.

Teyzemler-Ø görüştü.

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, s. 202-212 / Tufan Demir, *Türkçe Dilbilgisi*, 362-380 / Mehmet Hengirmen, *Türkçe Dilbilgisi*, 202-214 / Ömer Demircan, *Türk Dilinde Çatı*, 9-155 / Engin Yılmaz, "Türkiye Türkçesinde İkili Çatı Sorunu ve Bunun Öğretimi İle İlgili Meseleler", *Türkiye Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, 251-289

Biz-Ø okulda yazıştık. vb.

Yüzey yapıdan atılan öğeleri korumak istersek, işteşlik eki eylemde kalmak koşuluyla bu kez eyleme başka çatı ekiyle müdahale etmek zorunda kalırız ki bu durumda söz konusu cümlelerin sunduğu iletilerde farklılıklar gözlenir. Aslında farklılıklar, özne-yüklem ilişkilerinin değişikliğinden kaynaklanmaktadır. Muhsine Börekçi, bu durumu, “Çatı, eyleyen-eylem ilişkisini düzenleyen bir dil bilgisi ulamıdır ancak sözlüksel boyutu da vardır.” sözleriyle açıklar. (Börekçi 2004: 489)

Kadınlar-Ø köpekler-i dövdü.

Kadınlar-Ø köpekler-le dövüştü.

Kadınlar-Ø köpekler-i dövüştürdü.

Teyzemler-Ø gelin-i gördü.

Teyzemler-Ø gelin-le görüştü.

Teyzemler-Ø gelini görüştürdü.

Biz-Ø okulda arkadaşımıza mektup-Ø yazdık.

Biz-Ø okulda arkadaşımızla yazıştık.

Örnekleri şu sorulara cevap vererek inceleyelim. 1. Geçişli bir eylem, işteşlik eki alınca birincil nesneyle birlikte olmak istemiyor. Bu, eylemin geçişsiz olduğu anlamına mı geliyor? 2. Eylem geçişli olduğu halde kurulan cümlede nesne neden dışlanıyor, metin dışında bırakılıyor?

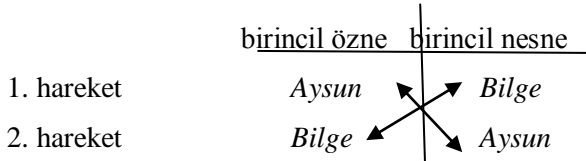
“*Kadınlar-Ø köpekler-i dövdü.*” örneğinde *kadınlar*, birincil özne; *köpekleri* de birincil nesnedir. *Döv-* eyleminin çatı özelliklerini zenginleştirdiğimizde örneğin, etken olma özelliğine {-ş} ekiyle işteşlik özelliği yüklediğimizde *dövüş-* biçimine gelir. Etken-işteş nitelikli *dövüş-*, birden fazla öznenin döv- eyleminin karşılıklı yaptığını anlatır. “*Kadınlar-Ø dövüştü.*” derken birden fazla kadının söz konusu hareketi karşılıklı aynı anda yaptıklarını anlarız. Ancak *döv-* eylemi geçişli olduğu, kurduğu önermelerde birincil nesneyle bir arada olduğu halde, işteşlik eki aldığı birincil nesneyi etrafında istememektedir. Bu durum, nasıl yorumlanmalıdır? Geleneksel dil bilgisindeki bakış açısıyla mı değerlendirilmelidir, yani geçişli eylemin geçişsiz olduğuna mı karar vereceğiz? Hayır. Türkçede geçişli bir eylem, her zaman geçişlidir; geçişsiz eylem de her zaman geçişsizdir. Dilimizde bir eylemi geçişliyken geçişsiz yapan ya da geçişsizken geçişli biçime sokan bir ek yoktur. Bir başka deyişle (birincil) nesne almayan bir eylemi nesne alır biçime getirecek bir ekimiz yoktur. Öyleyse nasıl oluyor de geçişli bir eylem yanında (birincil) nesne istemiyor?

Dövüş- eylemi etken-işteş-geçişli çatı özelliği taşımaktadır. Bu ne anlama gelir? Hareketi karşılıklı yapanlar ve bu işten etkilenen olmalı. “*Kadınlar dövüştü.*” örneğinde birden fazla kadının hareketi karşılıklı yaptığını söylemiştik. Cümlede öne sürülen bildirim film karesinde canlandırırız en az iki kadının söz konusu hareketi birbiri üzerinde gerçekleştirdiği sonucunu çıkarırız. Hareketi iki aşamada ele alalım:

1. Bir kadın (Aysun), karşısındaki kadını (Bilge) dövüyor. Döven (Aysun-özne), dayak yiyen (Bilge-nesne) oluyor.

2. Roller değişiyor bu kez dayak yiyen (Bilge), kendini döveni (Aysun) dövüyor. Döven (Bilge-özne), dayak yiyen (Aysun-nesne) oluyor.

Turkish Studies

Bu durumda her iki kadın, çapraz olarak hem özne hem nesne görevini yerine getirmiş oluyor. Biri özneyken diğeri nesne oluyor. Yani birbirlerine nesne ve özne olarak destek veriyorlar. Dayak yiyenin (Bilge-nesne), bir önceki hareketi yapanı dövdüğünü (Aysun-özne) bu durumda bir önceki aşamanın nesnesinin, özne konumuna yükseldiğini (Bilge-özne), bir önceki aşamanın öznesinin de nesne olduğunu (Aysun-nesne) görüyoruz. Kısaca özneler, söz konusu hareketi (döv-), karşılıklı olarak ve birbirlerini nesne seçerek yapıyorlar. {-ş} ekinin devreye girmesi, hareketten etkilenenlerin metin dışında tutulmasına yol açmıştır. Ancak bu durum, geçişli eylemin geçişsiz nitelendirilmesini gerektirmez. Nitekim Ömer Demircan, “Çatı, olaya katılanların metne giriş çıkışlarını belirler.” sözleriyle çatı eklerinin işlevlerini belirlerken satır arasında geçişlilik-geçişsizlik işlemlerinin bunlarla ilgisi olmadığını vurgular. (Demircan 2003: 138)

Eylemden etkilenenin metin dışında tutulması, bize dönüşlü eylemi düşündürüyor ama orada hareketi yapan hem öznenin hem nesnenin rollerini üstleniyordu. “Dayım-Ø nihayet yıkandı.” cümlesinde, {-n} eki sayesinde özneye nesne dilbilgisel olarak birleşir. Dayım, hem işi yapan hem etkilenen konumundadır. Dayım, kendisini yani dayımı yıkamıştır. “Kadınlar-Ø dövüştü.” cümlesinde durum biraz farklıdır, aynı anda rol yüklenme yok, sırasıyla ve karşılıklı rol yüklenme var. Önce özne, ardından nesne olma durumu var. Sonuçta “Kadınlar-Ø dövüştü.” cümlesi, sırasıyla “Kadın, kadını dövdü.” biçiminde yorumlanacaktır alıcı tarafından. Demek ki işteş-geçişli bir eylemin öznesi aynı zamanda nesne görevini üstlendiğinden birincil nesnelere cümlede yer almamaktadır. Dilin estetiğe olan düşkünlüğü, bazı dil birimlerinin yüzey yapıda yer almasına izin vermiyor. İpucu vermek koşuluyla derin yapıda bırakılabilir. Bu tür kullanımlar, eylemin geçişsiz olduğunu göstermez. Birincil nesne, sadece yüzey yapıda yer almıyor, sanal olarak varlığı benimseniyor. {-ş} işteşlik eki, burada ipucu görevini üstlenmektedir.

Geleneksel dil bilgisi, geçişlilik-geçişsizlik konusuna bu biçimde yaklaşmadığından yüzey yapıda nesne görmeyince eylemi geçişsiz sayar. Ayrıca {-t}, {-r}, {-Dir} ekleriyle de geçişsiz bir eylemi geçişli yapar. Yani döv-, etken-geçişli; dövüş-, etken-geçişsiz, dövüştür-, etken-geçişli-oldurgan olarak değerlendirilir. Bu durumda {-Dir} eki, geçişsiz eylemi geçişli yapmaktadır. Ekin, “oldurganlık eki”, “geçişlilik eki” terimleriyle anılması bu nedenledir.

“Kadınlar-Ø dövüştü.” cümlesi, “Kadınlar-Ø köpekleri dövüştürdü.” biçimine getirilince cümleye giren “köpekleri”, {-I} ekiyle çekimlenmiş bir ad olmasına rağmen geleneksel dilbilgisinin dediği gibi işten etkilenen konumundaki birincil nesne değildir. “Köpekler”, etkilenen olmadığı gibi bilhassa işi yapandır. Bu cümle, iki konuda bilgi vermektedir alıcıya. 1. Kadınlar dövüştürdü, 2. Köpekler dövüştü. Matruşkalar gibi içi içe geçmiş iki hareketi dışarıdan bakınca tek bir cümlede yansıtıyor. Dolayısıyla işi yapan köpekler olduğundan cümlede “köpekleri” özne görevindedir. Cümlede dövüştür- işini yapan “kadınlar” birincil özne, dövüş- eylemini yapan “köpekleri” ise ikincil öznedir. Daha önce dediğimiz gibi köpek grubu içinde bulunan her bir köpek, kaç taneyse, işteş eylemin yapısı gereği hem işi yapan hem etkilenen niteliğiyle çapraz biçimde hem öznenin hem nesnenin işlevini üstünde toplamaktadır. Bu nedenle sırf {-I} eki aldı diye işi yapana nesne demek doğru değildir. Öyleyse {-t}, {-r}, {-Dir} eklerine de geçişlilik eki

demek yanlıştır. Çünkü bu ekler, özneye yüklem arasındaki ilişkileri düzenlemekten başka bir görev üstlenmezler. “Yaptırım eki” demenin daha uygun olacağını düşünmekteyiz.²

Geçişli eylem, yaptırım eklerini aldığı anda nesne adına değişen bir durum yoktur. Kurulan cümlede yine birincil nesne bulunur. Geçişsiz eylemin yaptırım eki alması da nesne adına bir değişik yaratmaz çünkü yaptırım eki, eylemi geçişli yapmaz. Yaptırım ekleri, özne-yüklem arasındaki ilişkileri düzenleyen eklerdir. Dolayısıyla geçişlilik, özneye göre belirlenmediğinden yaptırım eki alan geçişsiz eylemi geçişli saymak ve nesne alır konuma gelmesini beklemek yanlıştır. Bir eylemin nesne alıp almaması, dilbilgisel bir durum değildir. Özne-nesne ilişkisini gösteren geçişsizlik-geçişlilik, yapısal özellik değildir. Bunlar da tıpkı etkenlik gibi eylemde doğuştan var olan niteliklerdir. Bu yüzden sadece kavramsal, sözlüksel bir ayırım olarak ele alınmalıdır. Zeynep Korkmaz, geçişlilik ve geçişsizlik özelliğinin çatı eklerinden kaynaklanmadığını belirtir (Korkmaz 2003: 543); Muhsine Börekçi, bir eylemin nesne alıp almamasının anlam bilimsel bir durum olduğundan söz eder. (Börekçi 2004: 489); Ömer Demircan, geçişliliğin biçimsel bir ölçüt olmadığını doğal bir ilişkiyle belirlendiğini, bu özelliğin sözcüklere değil sözlüksel anlam girdilerine yansıdığını ileri sürer. (Demircan 2003: 129) Diğer yandan geçişlilikten söz edebilmek için nesnenin yüzey yapıda bulunması, bir başka deyişle somut olarak cümlede yer alması zorunlu değildir. Bilinen ya da bağlamdan anlaşılan içeriğin taşıyıcıları metin dışında kalmaktadır. Dil, zamandan ve emekten tasarruf adına, estetik adına dil birimlerinin düşümüne izin vermekte, bir başka deyişle yüzey yapıya çıkışını engellemektedir. Öyleyse bir eylem geçişliyse, yanında nesnenin bulunmaması onun bu özelliğini ortadan kaldırmamalıdır. Bu durumda geçişsiz-yaptırımlı eylemlerin cümlelerinde bulunan {-I} / {-Ø} ekleriyle çekimlenmiş adlar, eylemden etkileneni göstermediğinden nesne görevini üstlenmezler. Bunlar, eylemi yapanı işaret ettiklerinden ikincil özne kimliğiyle görev almaktadırlar.³

Dil birimleri sistem içinde hareket ederken bir başka deyişle iletişimi kurmak amacıyla dil birimleri oluşturulurken bazı veriler, sistem dışı bırakılır. Sisteme katılanları amaçlı ya da amaçsız bağlam dışı bırakmanın eksilti, eksiklik kullanma gibi çeşitli yolları vardır. Bir diğer yol da çatı eklerinden yararlanmaktır. {-I}, {-n}, {-ş} ekleri, getirildikleri eylemde hareketi yapanı, hareketten etkileneni metin dışında tutma, belirsizleştirme işlevini üstlenirler. Dolayısıyla edilgen eylemin çevresinde öznenin bulunmaması; işteş, dönüşlü eylemlerin kurdukları cümlelerde nesnenin cümlede yer almaması bu nedendir.

Sonuç olarak özetle şunları söyleyebiliriz: 1. Geçişlilik-geçişsizlik yapısal özellik olmadığından herhangi bir ek aracılığıyla eyleme söz konusu nitelikler yüklenemez. 2. {-t}, {-r}, {-Dir} eklerine geçişlilik eki demek doğru değildir çünkü bu ekler, özneye-yüklem arasındaki ilişkiyi düzenlemektedir. 3. Geçişli bir eylem geçişsiz eyleme dönüştürülemez; geçişsiz eylem de geçişli eylem yapılamaz. 4. Geçişlilik-geçişsizlik, özneye ilgili değildir ama yüklem nesne ilişkilerini yönlendirdiğinden çatının dışında tutulmamalıdır. 5. Geçişlilikten söz edebilmek için nesnenin yüzey yapıda bulunması bir başka deyişle somut olarak cümlede yer alması zorunlu değildir. Bir eylem geçişliyse eğer, kurduğu cümlede nesnenin yer almaması, onun geçişliliğini geçişsizliğe çeviremez. Geçişli bir eylem de işten etkilenenin metin dışında tutulmasını gerektirebilir. Buna eylemin aldığı çatı ekleri yol açar. 6. {-I} / {-Ø} ekleriyle çekimlenen her ad, işten etkileneni göstermez. Geçişsiz-yaptırımlı eylemlerin kurduğu cümlelerde söz konusu ekleri alanlar, hareketi yapanlardır. Yani öznedir. “*Bakıcılar, çocukları uyuttu.*” örneğinde uyutan, “*bakıcıları*”dır ve yaptıran kimliğiyle öznedir. Uyuyan da “*çocuklar*” olduğundan yapan niteliğiyle öznedir. Yapacağımız tek şey, yaptıran özneye yapan özneyi birbirinden ayıran birer terim

² Ayrıntılı bilgi için bkz. Kerime Üstünova, “Yaptırımlı Eylemlerin Dilde Kullanımı”, Leyla Karahan Armağanı,

³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kerime Üstünova, Ad İşletimi s. 172-182.

bulmaktır. Bunun için “birincil özne” ve “ikincil özne” terimlerini önermekteyiz. 7. Eylemin yaptığı işten etkilenen dil birimleri sadece {-I} / {-Ø} ekleriyle kullanıma çıkmaz. Diğer durum ekleriyle de işten etkilenen dil birimleri gösterilebilir. Ömer Demircan, “Tümcede eylemden etkilenen bir katılanın bulunması mı? Yoksa eylemden etkilenen yalın ya da -I / A durumlu bir katılanın bulunması mı?” sözleriyle geçişliliğin ne olduğunu sorgular. (Demircan 2003: 128). Eylemin yaptığı işten etkileneni “nesne” terimiyle karşılıyorsak nesne konumundaki dil biriminin hangi durum ekini aldığı önemli olmamalı. Bu durumda hangi ad işletme ekiyle çekimlenirse çekimlensin işten etkilenen yani nesne alan eylemler geçişli sayılmalı.

KAYNAKÇA

- BÖREKÇİ, Muhsine (2004), “Türkçe Öğretimi Bakımından Çatı Kavramı”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*, 20-26 Eylül 2004, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 855 / I, s. 487-499.
- DEMİR, Tufan (2004), *Türkçe Dilbilgisi*, Ankara: Kurmay Yayınları.
- DEMİRCAN, Ömer (2003), *Türk Dilinde Çatı*, İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- ERGİN, Muharrem (1998), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Basım, Yayım, Tanıtım.
- GÜLSEVİN, Gürer (1999), “Çatı Ekleri Üzerinde Kullanılabilen Ekler”, *Türk Gramerinin Sorunları II*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 718, s. 203-223.
- HENGİRMEN, Mehmet (1995), *Türkçe Dilbilgisi*, Ankara: Engin Yayınevi.
- KAHRAMAN, Tahir (2007), *Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Ad Çekimi ve Bunların İşlevleri*, İzmir: Kanyılmaz Basımevi.
- KARAHAN, Leylâ (2011), “Belirtisiz Nesnenin Söz Dizimindeki Yeri Üzerine”, *Türk Dili Üzerine İncelemeler*, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 254-262.
- KORKMAZ, Zeynep (2003), “Türkiye Türkçesinde Fiil Çatısı Üzerine Görüşler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 2001/I-II*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 193-198.
- KORKMAZ, Zeynep (2003), *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 575.
- ÖZSOY, Sumru (1990), “Edilgen Yapı”, *IV. Dilbilimi Sempozyumu Bildirileri* (17-18 Mayıs 1990), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, s. 47-58.
- SEV, Gülsel (2001), *Etmek Fiiliyle Yapılan Birleşik Füller ve Tamlayıcılarla Kullanılışı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 794.
- TUNA, Osman Nedim (1986), “Türkçede Transitive-Causative ‘Geçişli-Ettirgen’ Füller ve Bunlarla İlgili Morfoloji ve Öğretim Meselelerinin Çözümü”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 24-25, İstanbul, s. 381-428.
- ÜLKEN, Fatma (1981), “Türkçede Edilgen Çatı Özneleri Üzerine Bir Araştırma”, *Dilbilim VI*, İstanbul, s. 55-70.
- ÜSTÜNOVA, Kerime (2008), *Ad İşletimi*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- ÜSTÜNOVA, Kerime (2010), *Dil Bilgisi Sorunları*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- ÜSTÜNOVA, Kerime (2012), ÜSTÜNOVA, “Yaptırım Eylemlerin Dilde Kullanımı”, *Dil Araştırmaları-Leyla Karahan Armağanı*. Ankara: Avrasya yazarlar Birliği Yayınları.

YILMAZ, Engin (2003), “Türkiye Türkçesinde İkili Çatı Sorunu ve Bunun Öğretimi İle İlgili Meseleler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 2001/ I-II*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 251-289.

YÜCEL, Bilâl (1999), “Türkiye Türkçesinde Fiil Çatıları”, *Türk Gramerinin Sorunları II*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 718, s. 156-201.